

Wincenty Myszor, Katarzyna Urbaniak, Stanisław Kalinkowski

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 55/4, 155-163

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. PUBLIKACJE. Gnostycyzm i teksty z Nag-Hammadi. II. SPRAWOZDANIA. 1. Trzeci Międzynarodowy Kongres Koptologiczny, Warszawa, 20—25 sierpnia 1984 r. — 2. Spotkanie Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu Polski do Spraw Nauki Katolickiej, Gdańsk, 20—21 września 1984 r.*

I. PUBLIKACJE

Gnostycyzm i teksty z Nag-Hammadi

W przeglądzie publikacji uwzględniamy jedynie te, które w jakiś sposób są nam dostępne. Nie wszystkie pozycje docierają do naszych bibliotek. Nie sposób również ogarnąć ogromu prac związanych z tematyką gnostycką, a zwłaszcza z tekstami z Nag-Hammadi. W ostatnich latach, od 1981 r., można zauważyć pewne charakterystyczne rysy badań w tej dziedzinie. Po wydaniu tekstów lepiej zachowanych prace edytorskie dotyczą albo utworów już kiedyś wydanych, pojawia się tym samym czasem trzecie a nawet czwarte wydanie jednego utworu, albo też prace postępują tak wolno, że na zapowiedziane edycje trzeba czekać kilka lat. Organizacja nauki koncentruje się przede wszystkim na wielu sympozjach i konferencjach. Pojawia się w ten sposób wiele prac drobnych i szczegółowych. Tematyka ogólnognostycka, a więc kwestie definicji gnozy, gnostycyzmu, zagadnienia pochodzenia, pojawia się raczej we wnioskach prac przyczynkarskich. W związku z pracami nad tekstami z Nag-Hammadi wzrosło jeszcze bardziej zainteresowanie językiem koptyjskim. Okazją do ożywienia tego zagadnienia w Polsce mógł być III Międzynarodowy Kongres Studiów Koptyjskich, który odbył się w Warszawie w dniach 20—25 sierpnia 1984 r. Z ogromnej literatury przedmiotu przekazujemy informacje o najważniejszych opracowaniach tekstów z Nag-Hammadi oraz przedstawiamy niektóre tematy studiów bardziej związane z patologią i historią Kościoła w starożytności.

1. Wydania tekstów z Nag-Hammadi

Pierwsze wydania tekstów z Nag-Hammadi ukazują się dotąd w dwu seriach wydawniczych: *Nag-Hammadi Studies*, Leiden 1971nn (=NHS), oraz *Bibliothèque Copte de Nag-Hammadi*, Québec 1977nn (=BCNH). Pierwsza seria prócz oryginalnego tekstu koptyjskiego podaje angielskie tłumaczenie oraz komentarz raczej o charakterze filozoficznym, druga natomiast prócz tekstu koptyjskiego publikuje tłumaczenie francuskie, krótki wstęp literacko-historyczny oraz komentarz raczej teologicznej treści. Poza tymi seriami ukazują się najczęściej jako prace promocyjne w różnych ośrodkach uniwersyteckich edycje poszczególnych pism z Nag-Hammadi. Stan edycji tekstów z Nag-Hammadi do połowy 1981 r. podałem w wykazie źródeł w: W. Myszor, *Anapausis w teologii chrześcijańskich gnostyków*

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest Stanisław Kalinkowski, Warszawa.

(*Studia Antiquitatis Christianae*, t. 5), Warszawa 1984 ATK, 243—245. Od tego czasu ukazały się następujące edycje tekstów z Nag-Hammadi.

W wersji dwujęzycznej opublikowano ponownie Ewangelię Tomasza z II kodeksu: A. Guillaumont, H. Ch. Puech, G. Quispel, W. G. Till, Abd Al Masih, *El Evangelo según Tomas*, Barcelona 1981. Drugą Naukę Wielkiego Seta opublikował (drugie wydanie tekstu) L. Painchaud, *Le Deuxième Traité du Grand Seth*, NH VII, 2, BCNH 6, Québec 1982. Po wydaniu tekstów Ogdoady i Enneady oraz Modlitwy NHC VI, 6 i 7 w drugim tomie serii BCNH opublikował tekst Asklepiosa J. P. Mahé, *Hermes en Haut Egypte*, T. II: *Le Fragment du Discours Parfait et les Définitions hermétiques arméniennes*, BCNH 7, Québec 1982. Trzy stele Seta, z NHC VII, 5 (druga edycja tekstu) wydał P. J. Claude, *Les Trois Stèles de Seth. Hymne gnostique à la Triade*, BCNH 8, Québec 1983. Egzegezę o duszy z NHC II, 6 po raz drugi wydał J. M. Sevrin, *L'Exégèse de l'Âme*, BCNH 9, Québec 1983. Ewangelię Marii z BG, 1 wydała A. Pasquier, *L'Évangile selon Marie*, BCNH 10, Québec 1983.

W tej samej serii w 1983 r. wydano jeszcze: P. H. Poirier, *Les Sentences de Sextus, suivi Fragment de la République de Platon*, BCNH 11, wydanie tekstu zawierają także prace M. W. Moxer, *The Letter of Pater to Philip. Text, Translation and Commentary* (Society of Biblical Literature, Québec 1983 (chodzi o NHC VI, 5 i XII, 1). Jako opracowania monograficzne *Dissertations Series 53*), Chico, Scholars Press 1981; R. A. Edwards, R. A. Wild, *The Sentences of Sextus, Edited and Translated* (Society of Biblical Literature, Texts and Translations 22; Early Christian Literature Series 5), Chico, Scholars Press 1981; P. Cheri, *Le concept de Notre Grand Puisse. Text, remarques philologiques trauction et notes* (Orbis Biblicus et Orientalis 47), Fribourg 1982.

2. Opracowania

Wśród wielu opracowań tekstów z Nag-Hammadi oraz na temat gnostycyzmu wyróżniają się przede wszystkim akta sympozjów naukowych. Ogólny tytuł tych publikacji kryje często wartościowe artykuły, ważne również dla patrologa. Wspominamy oczywiście o najważniejszych: *The Rediscovery of Gnosticism. Proceedings of the International Conference on Gnosticism at Yale New Haven, Connecticut, March 28—31 1978*, wyd. Bentley Layton, Leiden 1980 (dalej cytuję: *Rediscovery*); B. Barc, *Colloque International sur les Textes de Nag-Hammadi*, Québec, 22—25 Aout 1978, BCNH, Section Etudes 1, Québec 1981 (=BCNH, Et. 1); *Gnosis and Gnosticism. Papers read at the Eighth International Conference on Patristic Studies, Oxford, September 3—8th, 1979*, wyd. M. Krause, NHS XVII, Leiden 1981 (=NHS VII). Z tego samego Kongresu Patrystycznego w 1979 r. referaty na temat gnostycyzmu zostały wydane razem z innymi: E. A. Livingstone, *Studia Patristica*, tom XVII, Pergamon Press 1982 (=SP XVII). Z tych materiałów kongresowych pragniemy podać również tylko najważniejsze tytuły.

Zagadnienie pochodzenia gnozy i gnostycyzmu, jak również kwestie różnorodnych czynników kształtujących powstanie tego prądu religijnego rozpatrywano na kongresie w Yale. Oto najciekawsze referaty: H. Chadwick, *The Domestication of Gnosis*, *Rediscovery* 3—16; G. Quispel, *Gnosis and Psychology*, *Rediscovery* 17—31; U. Bianchi, *Religio-Historical Observations on Valentinianism*, *Rediscovery* 103—117; M. Tardieu, *La gnose valentinienne et les Oracles Chaldaïques*, *Rediscovery* 194—237; J. Dillon, *The Descent of the Soul in Middle Platonic and Gnostic Theory*, *Rediscovery* 357—364; D. J. O'Meara, *Gnosticism and the Making of the World in Plotinus*, *Rediscovery* 365—378; W. R. Schoedel, *Gnostic Monism and the Gospel of Truth*, *Rediscovery* 379—390; R. Kraft, *Philo on Seth: Was Philo*

Aware of Traditions Which Exalted Seth and His Progeny, Rediscovery 457—458; N. A. Dahl, *The Arrogant Archon and the Lewd Sophia Jewish Traditions in Gnostic Revolt*, Rediscovery 687—712; K. Koschorke, *Gnostic Instructions in the Organisations of the Congregation. The Tractate Interpretation of Knowledge from CG XI*, Rediscovery 757—769; M. Smith, *The History of the Term Gnostikos*, Rediscovery 796—807; M. A. Williams, *Stability as a Soteriological Theme in Gnosticism*, Rediscovery 819—830.

Zagadnienie idei zbawienia w religiach hellenistycznych oraz w gnozie chrześcijańskiej badał na przykładzie Kazania naańskiego J. Frickel, *Hellenistische Erlösung in christlicher Deutung. Die gnostische Naasener-schrift. Quellenkritische Studien — Strukturanalyse — Schichtenscheidung — Rekonstruktion der Anthropos-Lehrschrift*, NHS XIX, Leiden 1984. Studium to jest jednocześnie ważnym przyczynkiem do badań źródłowych relacji Hipolita, który w swych *Philosophumena (Refutatio)* przekazał fragment naański.

Biblioteka z Nag-Hammadi, historia odkrycia, opis zawartości, szczegółowe badania kodikologiczne i papirologiczne oraz tym podobne problemy właściwie dopiero teraz zaczynają interesować wielu badaczy. Oto najważniejsze artykuły wspomnianych pozycji: J. M. Robinson, *From the Cliff to Cairo. The Story of the Discoverers and the Middlemen of the Nag-Hammadi Codices*, BCNH, Et. 1, 21—58; R. McWilson, *Twenty Years after BCNH*, Et. 1, 59—70; J. E. Ménard, *La gnose et les textes de Nag-Hammadi*, BCNH, Et. 1, 3—20; G. Quispel, *The Gospel of Thomas. Revisited*, BCNH, Et. 1, 218—266; C. Trautmann, *La parenté dans l'Évangile selon Philippe*, BCNH, Et. 1, 267—278; R. Kuntzmann, *L'identification dans le Livre de Thomas d'Athlète*, BCNH, Et. 1, 279—287; F. Morard, *Thématique de l'Apocalypse d'Adam du Codex V de Nag-Hammadi*, BCNH, Et. 1, 288—294; Y. Haas, *L'exigence du renoncement au monde dans les Actes de Pierre et des Douze Apôtres, les Apophthegmes des Pères du Désert et la Pistis Sophia*, BCNH, Et. 1, 295—303; J. P. Mahé, *Le Fragment du Discours Parfait dans la Bibliothèque de Nag-Hammadi*, BCNH, Et. 1, 304—327; L. Painchaud, *Le cadre scolaire des Traités de l'Âme et le Deuxième Traité du Grand Seth (CG VII, 2)*, Rediscovery 779—787; P. Claude, *Approche de la Structure des Trois Stèles de Seth*, BCNH, Et. 1, 362—373; P. H. Poirier, *Le texte de la version copte des Sentences de Sextus*, BCNH, Et. 1, 383—389; R. Trevijano Etcheverria, *La incomprensión de los discipulos en el Evangelio de Tomás*, SP XVII, 243—250; D. H. Tripp, *The Sacramental System of the Gospel of Philip*, SP XVII, 251—262.

Wielkie zainteresowanie badaczy wzbudza zawsze związek gnozy i gnostycyzmu z chrześcijaństwem i polemiką antygnostycką Ojców Kościoła. Z publikacji na ten temat warto odnotować: B. Aland, *Gnosis und Christentum*, Rediscovery 319—350; F. Wisse, *The Opponents in the New Testament in Light of the Nag-Hammadi Writings*, BCNH, Et. 1, 99—122; H. Koester, *Gnostic Writings as Witnesses for the Development of the Sayings Tradition*, Rediscovery 238—261; J. M. Robinson, *Sethians and Johannine Thought. The Trimorphic Protennoia and the Prologue of the Gospel of John*, Rediscovery 643—661; D. Rouleau, *Les paraboles du Royaume des cieux dans l'Épître apocryphe de Jacques*, BCNH, Et. 1, 181—189; M. Krause, *Christlich-gnostische Texte als Quellen für die Auseinandersetzung von Gnosis und Christentum*, NHS XVII, 47—65; A. Le Bulluec, *Exégèse et polémique antignostique chez Irénée et Clément d'Alexandrie*, *L'Exemple du Centon*, SP XVII, 707—713; L. Painchaud, *La polémique anti-ecclesiale et l'exégèse de la passion dans Le Deuxième Traité du Grand Seth*, BCNH, Et. 1, 340—351; I. J. McCue, *Conflicting Version of Valentianism? Irenaeus and the Excerpta ex Theodoto*, Rediscovery 404—416; R. Greer, *The Dog and Mushrooms: Irenaeus's View of the Valentinian*

Assessed, Rediscovery 146—175; A. Méhat, „Vraie” et „fausse” gnose d'après Clément d'Alexandrie, Rediscovery 426—433; M. Harle, Les „mythes” valentiniens de la création et de l'eschatologie dans le langage d'Origène: le mot hypotesis, Rediscovery 417—425; M. Marchowicz, The Naasene Psalm in Hippolytus (*Haer.* 5, 10, 2), Rediscovery 770—778; J. Montserrat-Torrentes, La notice d'Hippolyte sur les Naasènes, SP XVII, 231—242; K. Koschorke, *Patristische Materialien zur Spätgeschichte der Valentinianischen Gnosis*, NHS XVII, 120—139; A. Böhlig, *Triade und Trinität in den Schriften von Nag-Hammadi*, Rediscovery 617—633; E. Pagels, *Gnostic and Orthodox Views of Christ's Passion: Paradigms for the Christians Response to Persecution?*, Rediscovery 262—288; D. L. Holland, *Some Issues in Orthodox—Gnostic—Christian Polemics*, SP XVII, 214—222; M. Tardieu, „Comme à travers un tuyau”. *Quelques remarques sur le mythe valentinien de la chair céleste du Christ*, BCNH, Et. 1, 151—180; J. D. Kaestli, *Valentinisme italien et valentinisme oriental: leurs divergences à propos de la nature du corps de Jésus*, Rediscovery 391—403; Y. Janssens, *Les Leçons de Silvanos et le monachisme*, BCNH, Et. 1, 352—361.

Badania nad teologią gnostycką koncentrują się również w studium centralnych pojęć: J. Helderma, *Die Anapausis im Evangelium Veritatis. Eine vergleichende Untersuchung des valentinianisch-gnostischen Heilsgutes der Ruhe im Evangelium Veritatis und in anderen Schriften der Nag-Hammadi-Bibliothek*, NHS XVIII, Leiden 1984. To samo pojęcie, ale wyłącznie w teologii chrześcijańskich gnostyków, bez próby analizowania go porównawczo, opracowano również w języku polskim: W. Myszor, *Anapausis w teologii chrześcijańskich gnostyków* (*Studia Antiquitatis Christianae* 5), Warszawa 1984, ATK.

Trzeci Kongres Koptologiczny w Warszawie, jak wynika z programu obrad, przyniesie w publikacji, oby rychłej, dalsze studia nad tekstami z Nag-Hammadi i nad gnostycyzmem.

ks. Wincenty Myszor, Warszawa

II. SPRAWOZDANIA

1. Trzeci Międzynarodowy Kongres Koptologiczny Warszawa, 20—25 sierpnia 1984 roku.

W dniach od 20 do 25 sierpnia 1984 roku gościło w Warszawie na trzecim międzynarodowym Kongresie Koptologicznym (The Third International Congress of Coptic Studies) ponad 140 uczonych z całego świata. Kongres odbywał się pod patronatem International Association for Coptic Studies. Stowarzyszenie to powołano na pierwszym międzynarodowym kongresie w grudniu 1976 roku w Kairze. Organizatorami kongresu byli: Polska Akademia Nauk, Muzeum Narodowe w Warszawie, Uniwersytet Warszawski i Akademia Teologii Katolickiej. Sekretarzem kongresu został wybrany dr Włodzimierz Godlewski z Muzeum Narodowego w Warszawie. Na podkreślenie zasługuje czynny udział strony polskiej, która była reprezentowana przez ponad 30 uczonych pracujących w wyżej wymienionych placówkach naukowych. Warto dodać, że Uniwersytet Warszawski posiada trzy ośrodki, które pośrednio lub bezpośrednio zajmują się historią, kulturą i językiem koptyjskim. Są to Instytut Orientalistyczny z sekcją egiptologii, gdzie wykłada się język koptyjski, Instytut Historyczny oraz Zakład Papirologii.

Oficjalnego otwarcia sesji plenarnej dokonał prof. Bentley Layton z USA, po czym zabrał głos prof. Rodolphe Kasser ze Sz wajcarii, który w tym roku został wybrany przewodniczącym Międzynarodowego Stowarzyszenia Koptologicznego. Po części oficjalnej uczestnicy kongresu przystąpili

do obrad, które toczyły się równolegle w trzech grupach. W obradach plenarnych przedpołudniowych i popołudniowych wygłoszono w ciągu pięciu dni kongresu ponad 70 referatów. Na uwagę zasługuje różnorodność specjalności: archeologia, filologia, językoznawstwo, historia, historia Kościoła koptyjskiego, sztuka koptyjska, ikonografia, religia, liturgia koptyjska, architektura, nubologia. Wiele tematów i dyskusji wiązało się z tradycją starożytnego Egiptu, która przetrwała w okresie chrześcijańskim i po inwazji islamu w VII wieku.

Kongres jest żywym świadectwem zainteresowania Europejczyków kulturą Egiptu starożytnego i chrześcijańskiego. W XVII wieku powstają już pierwsze prace dotyczące badań nad językiem koptyjskim. Dopiero jednak w XVIII i XIX wieku wykopaliska i poszukiwania kolekcjonerów sprawiły, iż zachodnia nauka zajęła się na dużą skalę spuścizną koptyjskiego chrześcijaństwa. Od tego momentu datują się systematyczne badania nad rozległym i bogatym światem koptyjskich źródeł.

Sztuka koptyjska oraz tak szeroko dyskutowany w tych dniach temat malarstwa w Dolinie Nilu były przedmiotem zainteresowania specjalistów z dziedziny historii sztuki, archeologii i nauk historycznych. Duże zasługi mają w tej dziedzinie pracownicy naukowemu Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej Polskiej Akademii Nauk, którzy kontynuują prace naukowobadawcze prof. Kazimierza Michałowskiego. Mimo dużej ilości publikacji związanych z malarstwem chrześcijańskim w Egipcie, Nubii i Etiopii nadal nie jest ono jeszcze dostatecznie odkryte.

Na temat malarstwa ściennego Nubii dużo wiadomości dostarczyły wykopaliska prowadzone w latach sześćdziesiątych w Faras przez Polską Stację Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego w Kairze pod kierunkiem prof. Kazimierza Michałowskiego, duńskie w Abdallan Irqi, włoskie w Sonqi Tino oraz wiele podobnych prac archeologicznych na terenie Nubii Północnej. Listę tę należy uzupełnić oczywiście o odkrycia malarstwa koptyjskiego w klasztorach i kościołach egipskich w miejscowościach Bawit i Saqqara, gdzie badania archeologiczne były prowadzone na początku tego wieku, oraz w Wadin-Natrun. W przeciwieństwie do tych trzech bogato publikowanych stanowisk inne klasztory jak w El Bagawat i Sohag oraz znajdujące się niedaleko Morza Czerwonego na pustyni monasterium św. Antoniego i św. Pawła mają dość skromny materiał wydawniczy. Niedostatek publikacji na temat malarstwa chrześcijańskiego w dolinie Nilu nadal nie pozwala odpowiedzieć na podstawowe pytania w tej dziedzinie: kiedy chrześcijańskie malarstwo powstało w Egipcie, Nubii i Etiopii, jak rozwijało się ono w tych krajach i jakie były źródła inspiracji ich twórców.

Analiza stylistyczna i ikonograficzna jest obecnie głównym tematem wielu publikacji dotyczących malarstwa chrześcijańskiego oraz w ogóle sztuki chrześcijańskiej rozwijającej się na tych terenach. Referaty przygotowali ze strony polskiej pracownicy Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN: S. Jakobielski, *Documentation project for Nubian murals files*; Z. Kiss, *Evolution stylistique des ampoules de St. Menas*; M. Martens-Czarnecka, *Some known and some new features of Nubian paintings on the murals from House A in Old Dongola*; B. Rostkowska, *Christian painting in the Nile Valley in the 4th-16th centuries*; G. M. Browne, B. Rostkowska, *An Old Nubian version of the Liber Institutionis Michaelis (with iconographical comments)*; I. Ryl-Preibisz, *Decorative elements of Nubian capitals and Coptic decorative motifs*; oraz goście zagraniczni: M. van der Helm, *Iconographical remarks on the wall painting of Michael from Sonqi Tino*; K. Innemée, *Liturgical vestments in Coptic and Nubian wall paintings*; E. Lucchesi-Palli, *Un motif ornamental de Baouit*; P. van Moorsel, *A report on the French project „La peinture murale chez les Coptes”*; M. Rassart-Debergh, *Les peintures des Kellia (Missions de 1981 à 1983)*.

Należy również wspomnieć o koptyjskich wyrobach tekstylnych, które przyciągnęły w ostatnich latach uwagę badaczy i historyków sztuki. Tekstylna wykonana z lnu i wełny, bogato zdobione przedstawieniami mitologicznymi i ornamentami floralnymi niejednokrotnie dają się porównać z pełnym arcyzmu malarstwem koptyjskim. W tej chwili można je oglądać w wielu muzeach świata. Niestety nadal badacze borykają się z trudnościami w datowaniu i klasyfikacji tych tkanin. Problem ten może zostanie rozwiązany na konferencji, która ma odbyć się w 1965 roku w Norwegii i której rezultaty badań uzyskają szeroką oprawę wydawniczą. Zagadnienia te zostały poruszone głównie przez uczonych z Holandii i NRD: D. Renner, *Orientalische Waffenreiter auf koptischen Textilien*; C. Nauerth, *Unerkannte Szenen in der koptischen Kunst*; C. Zijderveld, *Tissus coptes en Hollande*.

Warto też wspomnieć o prowadzonych dziś przez Polską Stację Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego w Kairze pracach wykopaliskowych na stanowisku w Tell Atrib (Kom Sidi Youssuf) w Egipcie oraz w Aleksandrii, mieście zamieszkałym ówczesnie przez ludność greckojęzyczną.

Także ostatnie ekspedycje polskich archeologów w Starej Dongoli, stolicy Zjednoczonego Królestwa Nubii, ujawniły nowe i interesujące sugestie na temat architektury, wczesnochrześcijańskiej ceramiki i malarstwa nubijskiego. W ten sposób uzupełniają one prace specjalistów dotyczące linii rozwoju budownictwa kościelnego w Nubii oraz dostarczają, na podstawie analizy stylistycznej i ikonograficznej malarstwa ściennego, nowych argumentów na potwierdzenie bliskich związków między sztuką z terenów Nubii a sztuką koptyjską. Komunikaty z tych ostatnich wykopalisk wygłosili: A. W. Daszewski, *An unknown religious Christian centre in Alexandria*; W. Godlewski, *The Cruciform Church in Old Dongola*; S. Jakobielski, S. Medeksza, *The North-West Church in Old Dongola*; M. Krzyżanowska, *Remarques sur la circulation monétaire en Egypte du IVe au VIIe siècles — fouilles arch. coptopolonaises à Tell Atrib*; P. Parandowski, *Coptic terracotta figurines from Kom el-Dikka (Alexandria)*; K. Pluskota, *Early Christian pottery from Old Dongola*; M. Rodziewicz, *Archaeological evidence on Christian Alexandria and its environs*; B. Ruzyczyc, *Die Ausgrabungen in Tell Atrib*; B. Tkaczow, *Archeological sources for the earliest churches in Alexandria*.

Ponadto omówiono aktualny stan badań nad źródłami pisanymi i literackimi. Teksty gnostyckie z dużą ilością pism apokryficznych odkryte w 1945 roku w miejscowości Nag-Hammadi w Górnym Egipcie znajdują się obecnie w Muzeum Koptyjskim w Kairze i są w dalszym ciągu przedmiotem badań religioznawców i językoznawców. Także reguły zakonne oraz inne pisma monastyczne budzą zainteresowanie filologów, historyków i patrologów.

Ważne miejsce w obradach zajmowały rozważania językoznawcze. Ostatnie uwagi na temat dialektów czy też wartości semantycznej niektórych słów w języku koptyjskim będą na pewno dużą pomocą przy tłumaczeniu i lepszym zrozumieniu tekstów.

Na uwagę zasługują tu przede wszystkim referaty: A. Dembska, *Some remarks concerning the semantic value of the word TWOYN*; A. Łukaszewicz, *Anachorites: the evidence from papyri*; W. Myszor, *Zur Theologie der Taufe im „Tractatus Tripartitus“*; E. Wipszycka, *Un texte inconnu de la règle monastique d'un laïque en Egypte*; oraz prace: S. Giversen, *Psalm 136 in the Coptic Manichean Psalmbook, part I*; H. G. Bethge, *Hauptprobleme der „Epistula Petri ad Philippum“*; M. Roberge, *Chute et remontée du pneuma dans la „Paraphrase de Seem“*; S. Hermansen, *The Book of the Resurrection of Jesus Christ, by Bartholomew the*

Apostle; E. Segelberg, *Some notes on the Gospel of Philip*; Abdel Sayed Gawdat Gabra, *Patape (Bidaba) martyr and bishop of Coptos (c. 224—312)*, R. Kasser *Caractéristiques lexicales des dialectes coptes dans les textes bibliques*; H. M. Schenke, *Bemerkungen zur Apokalypse des Allogenes*; G. Mantovani, *The Apocryphon of John*; B. A. Pearson, *Two Homilies attributed to St. Peter of Alexandria*; T. Baumeister, *Der aktuelle Forschungsstand zu den Pachomiusregeln*; M. Krause, *Die ägyptischen Klöster. Bemerkungen zu den Phoibammon-Klöstern in Theben West und den Apollon-Klöstern*; W. P. Funk, *How closely related are the Subakhmimic dialects?*; D. W. Yong, *On certain Egyptian colloquialisms in the writings of Shenoute*; H. Satzinger, *On the Prehistory of the Coptic Dialects*.

Warto nadmienić, że kongres był doskonałą okazją dla ukazania nowych prac wydawniczych dotyczących zarówno katalogów manuskryptów, jak i projektów ich konserwacji. Ponadto niektórzy z uczestników kongresu poruszyli nie tylko sprawę aktualnych badań, zabezpieczenia zabytków, lecz także inwentaryzacji, muzealnictwa i dokumentacji zbiorów. Niewątpliwie na uwagę zasługuje wprowadzenie do badań koptologicznych i archeologicznych nauk technicznych, a mianowicie komputerów.

Na zakończenie kongresu zabrał głos dr Ahmed Kadry z Egyptian Antiquities Organization w Kairze ukazując drogi rozwoju badań koptologicznych na terenie Egiptu. Zwrócił się on do uczestników kongresu prowadzących badania archeologiczne, konserwatorskie i inwentaryzacyjne o pomoc w zachowaniu relikwów kultury koptyjskiej.

W czasie trwania kongresu gospodarze zorganizowali dla osób zainteresowanych krótkie wycieczki do Wilanowa i Żelazowej Woli. Uczestnicy zwiedzili także galerię Faras i przygotowaną specjalnie ekspozycję sztuki koptyjskiej w Muzeum Narodowym, Zamek Królewski i Pałac Łazienkowski.

Katarzyna Urbaniak, Warszawa

2. Spotkanie Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu Polski do Spraw Nauki Katolickiej Gdańsk, 20—21 września 1984 roku

W dniach 20 i 21 września 1984 r. w Wyższym Seminarium Duchownym w Gdańsku-Oliwie odbyło się doroczne robocze spotkanie członków Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu Polski do Spraw Nauki Katolickiej. W spotkaniu wzięło udział około czterdziestu osób z KUL, ATK i wyższych seminariów duchownych.

Spotkanie rozpoczęło się od Mszy św. koncelebrowanej pod przewodnictwem ks. biskupa Tadeusza Gocławskiego, który także wygłosił homilię. Następnie w auli Seminarium odbyło się posiedzenie naukowe. Uczestników spotkania serdecznie powitał ks. bp. T. Gocławski, administrator diecezji, po czym otwarcia obrad dokonał przewodniczący Sekcji, ks. dr Bogdan Częsz, który przedstawił tematykę i program spotkania oraz wspomniął zmarłych biskupów Lecha Kaczmarka i Wincentego Urbana, życzyliwych protektorów studiów patrystycznych. Pamięć zmarłych biskupów zebrani uczcili wspólną modlitwą.

Z kolei przewodnictwo obrad objął ks. dr hab. Marek Starowieyski (Warszawa). Ks. doc. dr hab. Emil Stanuła (ATK) wygłosił referat pt. *Chrystocentryzm duchowej interpretacji Pisma Świętego w ujęciu św. Hilarego z Poitiers*. Autor referatu przedstawił próbę odpowiedzi na pytanie o kryterium jedności sensu biblijnego w ujęciu św. Hilarego. Według św. Hilarego Chrystus jest jednocześnie przedmiotem, autorem i interpretatorem Pisma Świętego. Pismo Święte w poszczególnych słowach, w opisach

wydarzeń historycznych i w przykładach mówi wyłącznie o Chrystusie, tajemnica Chrystusa jest jedynym sensem biblijnym. Różnorodne sensy Biblii są dla św. Hilarego różnymi aspektami naświetlającymi i ujmującymi jedną i tę samą niepojętą i niewysłowioną tajemnicę Chrystusa. Chrystus jest również twórcą rzeczywistości opisanej w Starym i w Nowym Testamencie. Rzeczywistość Starego Testamentu jest odkryciem Nowego Testamentu. Przyjście Chrystusa objaśniło treść Starego Testamentu: Chrystus wyjaśnił ją przez urzeczywistnienie tego, co zapowiadał w Starym Testamencie. Ojców Kościoła interesował nie tyle sam tekst biblijny, ile przede wszystkim rzeczywistość w tym tekście opisana. Rzeczywistość ta jest tak historyczna, jak historyczny jest człowiek w swym rozwoju. Rozwój ten zaś zmierza do Chrystusa, ale też w tym historycznym rozwoju objawia się stopniowo tajemnica Chrystusa. Św. Hilary wypowiada tę myśl w trzech stwierdzeniach: Chrystus jest rzeczywistością, która objawiła się w rozwoju historycznym rodzaju ludzkiego; Chrystus jest twórcą i modelem tego rozwoju; Chrystus jest „kluczem” do zrozumienia historycznego rozwoju. Chrystocentryczna historia rozwoju ludzkiego opisana przez Pismo Święte jest według św. Hilarego dostrzegalna dla człowieka w formie bezpośredniej (fakty historii starotestamentalnej, nowotestamentalnej i eklezjalnej mówią wprost o Chrystusie), albo w formie pośredniej (przede wszystkim mówią o prawdach dotyczących człowieka, ale ostateczne ich wytlumaczenie wyprowadzane jest z prawd dotyczących Chrystusa). Ta historyczna i historiozbawcza rzeczywistość biblijna może być rozumiana przez człowieka wyłącznie przez wiarę w Chrystusa oraz przez trwanie w tradycji, w Kościele i we wspólnocie wiary.

W dyskusji nad referatem głos zabrali: ks. doc. W. Kania, ks. doc. E. Staniek, ks. doc. W. Eborowicz, ks. doc. F. Drączkowski, ks. dr L. Cwik, ks. doc. W. Myszor.

Następnie ks. mgr A. Pławecki pod nieobecność autora odczytał komunikat ks. dr. Stanisława Longosza (KUL) pt. *Antyariańska chrystologia Ojców Kapadockich*. W krótkiej dyskusji po komunikacie głos zabrali: ks. prof. A. Santorski, ks. doc. E. Staniek, ks. dr Sz. Pieszczocho i ks. doc. W. Myszor.

Po obiedzie uczestnicy spotkania wysłuchali koncertu organowego w katedrze oliwskiej. W czasie sesji popołudniowej, której przewodniczył ks. dr Sz. Pieszczocho, ks. doc. dr hab. Franciszek Drączkowski (KUL) wygłosił referat pt. *Szkic chrystologii Klemensa Aleksandryjskiego w świetle onomastyki I księgi „Pedagoga”*. Autor referatu nawiązał do poglądów J. Quastena, według którego teologię Klemensa Aleksandryjskiego można określić jako logocentryczną. Ks. doc. F. Drączkowski spróbował podjąć polemikę z tym poglądem Quastena. W tym celu przedstawił swoje badania statystyczne, obejmujące I księgę „Pedagoga”, a dotyczące częstości używania przez Aleksandryjczyka rzeczownikowych i przymiotnikowych określeń odnoszących się do Chrystusa, takich jak — *logos, kyrios, paidagogos, hyios, theos, pojmen, soter, krites*, oraz *agathos, theios, philanthropos, hagogos* itd. Z przedstawionego zestawienia autor referatu wysnuł wniosek, że głównym określeniem Chrystusa używanym przez Klemensa jest „Bóg-Zbawiciel”, a zatem należy mówić nie o „logocentryzmie”, lecz raczej o „soteriocentryzmie” Klemensa.

W gorącej dyskusji na temat statystycznej metody badań w naukach humanistycznych i teologicznych głos zabierali: ks. doc. W. Eborowicz, ks. doc. E. Stanula, mgr Cz. Mazur, ks. dr B. Częsz, ks. doc. W. Myszor, ks. doc. E. Staniek, ks. doc. M. Starowieyski, ks. dr A. Bober.

Tego samego dnia wieczorem odbyło się spotkanie wykładowców patrologii w wyższych seminariach duchownych. Podczas spotkania, któremu

przewodniczył ks. dr B. Cześz, swoimi doświadczeniami z zakresu metodyki ćwiczeń z patrologii podzielili się ks. doc. dr hab. Edward Staniek (Kraków) i ks. doc. dr hab. Wincenty Myszor (ATK). W dyskusji po prelekcjach stwierdzono, że do chwili obecnej nie ma ujednoczonego programu nauczania patrologii w wyższych seminariach duchownych, wskutek czego wykładowcy w poszczególnych seminariach prowadzą zajęcia według własnego programu. Zebrani postanowili powołać specjalną Komisję Programowo-Koordynacyjną, która została zobowiązana do opracowania i przedstawienia na najbliższej sesji sekcji projektu programu patrologii dla seminariów duchownych. W skład komisji weszli: ks. doc. W. Myszor, ks. doc. E. Staniek, ks. doc. E. Stanula i ks. doc. M. Starowieyski.

Dnia 21 września podczas posiedzenia, któremu przewodniczył ks. doc. E. Staniek, przedstawiono trzy komunikaty: ks. dr Andrzej Bober SJ omówił dzieje patrologii polskiej w powojennym czterdziestolecu; mgr Czesław Mazur przedstawił plany wydawnicze Instytutu Wydawniczego PAX w zakresie patrologii; ks. doc. dr hab. Marek Starowieyski (Warszawa) zreferował problematykę Międzynarodowego Kongresu Patrystycznego w Oxfordzie w r. 1983.

Podsumowania i zamknięcia obrad dokonał przewodniczący sesji, ks. dr Bogdan Cześz. Podkreślił on roboczy charakter spotkania oraz niezwykłą gościnność i życzliwość, z jaką uczestnicy spotkali się ze strony gospodarzy, a zwłaszcza administratora diecezji gdańskiej, ks. Bpa Tadeusza Gocławskiego. Jako temat przyszłorocznego spotkania Sekcji Patrystycznej zaproponowano ekumenizm w ujęciu Ojców Kościoła. Spotkanie odbędzie się we wrześniu 1985 r. w Białymstoku.

Stanisław Kalinkowski, Warszawa